

A Zaragozai Egyetem (Universidad de Zaragoza) újabb könyvtörténeti kiadványai. Mi, magyarok, sokat panaszkodunk. Kis nép, „haj, a legyőzötteknek”, nyelvünk és kultúránk iránti érdeklődés folyamatosan csökken (tegyük hozzá rögtön, mindkettőt mi felejttük el, és romboljuk a tudatlanságig, de azt tudottan – és ezen is sajnálkozva, önmagunkat sajnálva – tesszük). Tudományos eredményeink elfogadhatóságához a világra erőltetett 'lingua franca', az angol közvetítése kell, és egy idegen nyelven, bárki, bármikor, helyzeti hátrányban van. De mit mondanak a spanyolok? Nagyobb nép, nagyobb kultúra, világnyelv, és mégis, rájuk is ráerőltették az ánglus egyenmázt, akkor is, ha a világ spanyolul beszélő népessége nő. A mediterrán lelki alkat, mondjuk úgy, az emberieségét (annak állatiasságával együtt) megőrző, és létét élvező attitűd számára az a kérdés, hogy „nemzetköziesített-e a tudományunk?”, vagy „jól látszunk-e a világban?” valójában másodlagos kérdések, amelyek hiányában még emberek, akárha tudós emberek maradunk. A spanyol könyvtörténetírás eredményei a mi, közép-európai világunkból nem nagyon látszanak, a kiadványok nem nagyon jutnak el a nyugati keresztény Európa keleti, északeleti végeire. Még a könyvtörténészek Mekkájába, wolfenbütteli *Herzog August Bibliothek*ba, vagy a *University of St Andrews* – egyébként jelentős – könyvtörténettel foglalkozó tanszékeire sem. Persze ha valaki a lyoni *Bibliothèque de la Part-Dieu* régi könyves olvasójának kézikönyvtárát is látókörében tartja, akkor ott már jelentősebb spanyol (és portugál) kézikönyv állomány áll rendelkezésére, még akkor is, ha az utóbbi tizenöt évben ez is jelentősen amerikanizálódott.

A könyvsorozatok, a szakmai folyóiratok léte, dacára ezek intézmény jellegének, nagyon is személyfüggő. Egy-egy hangsúlyos, fajsúlyos egyéniség szakmaisága, emberi tekintélye alapozza meg ezeket, és tartja fenn őket addig, amíg nem jön egy újabb, már nem az ő iskolájához tartozó hasonló formátumú szakember, aki újat alapít. A régi aztán tovább létezik, talán sokáig is, és ha szerencsés az ország, a kulturális közösség, nemes versengésükben közösen alkotnak nagyot. Az *Universidad de Zaragoza* Bölcsészettudományi Karának magyarosan Könyvtártudományi és Tudománytörténeti Tanszékén (*Departamento de Ciencias de la Documentación e Historia de la Ciencia*) 2015-ben indult útjára évkönyv jelleggel egy új könyvtörténeti folyóirat:

Titivillus, Revista Internacional sobre Libro Antiguo – International Journal of Rare Books, I (2015) – .

A főszerkesztő, Manuel José Pedraza Gracia, az említett tanszék oktatója. Az évkönyv több szempontból igazolja a bevezetőben elmondottakat. A szerkesztőség a zaragozai és a madridi egyetemek szakértőiből, és a spanyol Nemzeti Könyvtár munkatársaiból verbuválódott. A tudományos tanácsba spanyol és olasz szakembereket hívtak, évről évre kiegészítve a névsort latin-amerikai, görög, dél-franciaországi kollégákkal. No és egy-egy angliával, hiszen mégiscsak ... (persze kiválasztva, az Ibériai-félsziget iránt érdeklődő kollégák). Az angomániát egyébként nem erőltették túl, bár a semmitmondó, ámde 'comme il faut Abstract'-ot ők is közölnek a tanulmányok elején.

A főszerkesztő minden évet egy *Editorial*al kezd, és persze az első év kiadói jegyzetét Titivillusnak szentelte. Ez a démon az ibériai világban sokkal elevenebben van jelen, mint a germán, a szláv, illetve a közép-európai térségben. Talán azért, mert környékünkön kevesebb volt a scriptorium, aztán a nyomda, így a másoló hibáját, vagy éppen a „nyomda ördögét” kevesebbszer kellett emlegetni (bár azért mindenütt ügyködik ez a démon). Pedig a 13. században éppen az alemann Caesarius Heisterbacensis (cca. 1180–cca. 1240) értekezik róla először (ő, aki az egyik első Árpád-házi Szent Erzsébet legendát is írta), majd a ferences Johannes Galensis (John of Wales; †1285). Persze Titivillus zavarja össze a szavakat a liturgiát végző egyháziak szájában, és más gazságokra is képes (akár Magyarországon is).

Titivillusról elnevezni egy könyvtörténeti lapot tehát kockázatos dolog, de bátorság is, talán egyfajta 'captatio benevolentiae', vagyis a démon előzetes kiengesztelése; de mindenképpen medi-

terrán gondolat: csak igazi humanista lélek gondolhat ilyenre, persze úgy, igazi filológusként, hogy Titivillus valamennyi lehetséges felbukkanását számba veszi. Végző soron az „új könyv”, az elektronikus világ megjelenését is ennek a démonnak tulajdonítja. Valóban, Titivillus a szöveg, a könyv, a könyves emberek liturgiájának teljes megmontására tör? Nos, ezt kell ellensúlyozni, akár a vele való kiegyezéssel is.

A kézzel készült könyv történetének nemzetközi lapja. Ilyen van már több is, persze a nemzetköziséget franciásan, vagy éppen most, spanyolosan kell érteni: a nyolcvan, kilencven százalék spanyol téma mellé, összehasonlító jelleggel kell más példa is. Olasz, francia, portugál, a régebbi korokból bizánci, vagy éppen latin-amerikai. Vagyis nem anakronisztikusan gondolkodva. Angol kultúra, vagy német, akkor, amikor valóban olyan hatás érte az ibériai világot. Például „Németország évszázadában” (Henri-Jean Martin), amikor a német művészek/mesterek elvitték a nyomtatás tudását mindenhol a nyugati keresztény világba. A *Titivillus* folyóirat kötetei ritkán tematikusak, de előfordulnak ilyen blokkok, és egy-egy könyvtörténeti konferencia anyagát is közlik. Ilyenkor a 220–230 oldalas évkönyv terjedelme megduplázódik.

A nemzetközi jelleg azonban főként a mindenütt vizsgált történeti témák sorra vételében, és azok elméleti háttérének azonosságában mutatkozik meg, amelyre alapozva egy új könyvsorozatot is indított az említett Tanszék, ugyancsak Manuel José Pedraza Gracia sorozatszerkesztésében.

... **in culpa est**, amely sorozatot is az említett démon inspirálta, tudniillik „Titivillus in culpa est”, vagyis ő a felelős minden hibáért, és – ahogy az eddig mondottakból kiderül – őmiatta alapít lapot és könyvsorozatot a Tanszék, hiszen ha nem teszik, a könyv eltűnik, története homályban marad. A baj elől nem futhatunk el, cselekedni kell (‘in culpa est animus, qui se non effugit umquam’). A könyvsorozat nemzetközi mintákat követ, főként ‘francophone’ példákat. Ahogy a *Titivillus* című évkönyv az *École pratique des hautes études* (Frédéric Barbier) által alapított, a Droz kiadónál megjelenő *Annales (Histoire et civilisation du livre, Revue internationale)*, az ... *in culpa est a Maison d’Érasme* (Anderlecht) alapította, napjainkban a Brepols kiadónál megjelenő *Nugae humanisticae* sorozatot. Ennek megfelelően ezek a kötetek tematikusak, estenként egy-egy konferencia anyagát foglalják magukban. A kötetekben elmaradtak az angol nyelvű összefoglalók.

Los paratextos y la edición en el libro Medieval y Moderno, ed. Helena Carvajal González, Zaragoza, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2016 (... in culpa est, 1), 143 p.

A kéziratok és nyomtatott könyvek főszövegeit kísérő szövegek, és mint ebből a kötetből hangsúlyosan is kitűnik, a képek kutatásának évszázados irodalma van, de az 1990-es évektől – nem függetlenül az informatikai eszközök kínálta elemzési lehetőségektől (Titivillus csábító eszköze?) – egy új szakirodalmi hullámról beszélhetünk. Konferenciák sora foglalkozott a kérdéssel, a ‘paratextus’-nak már új topológiája is megalkotott, amelyben helyet kapnak az iskolai szövegek tanár, vagy a diák által megjegyzésekkel kísért változatától a szövegek közötti képek ‘paratextus’-ként való értelmezéséig minden. Ebben a kötetben a kilenc tanulmány közül hat valamilyen formában a képek szövegértelmező, szöveget illusztráló, a szöveget kiegészítő jellegével foglalkozik, főként kézíratos példákon. Számomra az egyik legérdekesebb Helena Carvajal González tanulmánya Hrabanus Maurus *De laudibus sanctae Cruce* fennmaradt kézíratairól és kora újkori kiadásairól abból a szempontból, hogy a szerző képének megjelenése milyen funkciókkal bírhatott a különböző megjelenési időszakokban, és mennyiben függ össze a kéziratok illusztrációja, a nyomtatott könyvekben található arcképekkel. Az esettanulmányok mellett átfogó elemzést is olvashatunk a spanyol barokk könyv ajánlásainak (‘dedicatio’, ‘Widmung’) vizsgálatára alapján a kultúra jellegének változásairól, azaz lényegében a 17. századi spanyol könyv társada-

lomtörténetét (Rosa Margarita CACHEDA Barreiro). A szerzői reprezentáció jellegét az üdvözlő versek elemzésével ismerhetjük meg a kora újkori cordobai szerzőkről szóló esettanulmány kapcsán (Carlos M. COLLANTES SÁNCHEZ), míg a jogi (a kiadás körülményeiről, engedélyeztetéséről szóló) 'preliminaria'-k vizsgálatával visszatérünk a könyv társadalomtörténetéhez (FERMIN DE LOS REYES GÓMEZ).

Carlos Clavería Laguarda, *¿Cuánto cuesta leer! Reflexiones sobre el precio de algunos libros Españoles (1543–1806)*, Zaragoza, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2017 (... in culpa est, 2), 84 p.

Mennyibe került az olvasás? Mármint, mennyibe került egy-egy könyv, népszerű, vagy kevésbé ismert szerző kiadása, és ezen keresztül a könyv ára? Nem egyszerűen arról van szó, hogy megismerjük a könyvkiadás folyamatában keletkező költségeket. Ez ugyanis a spanyol levéltári viszonyok közt lehetséges már a 16. századtól kezdődően (megmaradtak a kiadói levéltárak, bennük a betűk ára, a metszetekre fordított pénz, a korrektor fizetése stb., stb). A szerző szemlélete a könyv és az olvasás társadalomtörténetére alapozódik. Az olvasó közönség is befolyásolta az árat. Ez az, amit a 21. századi, főként szakkönyvkiadók elfelednek, amikor az összes költséget és a szerény hasznot is biztosítva látni kívánják egyáltalán ahhoz, hogy belefogjanak a kiadásba (az eladás, így, nem igazán érdekli őket). Nem volt ez mindig így, és ezt a spanyol könyvkiadás példáin mutatja be a szerző, a jelenségek két és fél évszázados változásaival együtt.

***Del autor al lector, El comercio y distribución del libro Medieval y Moderno*, dir. Manuel José Pedraza Gracia, eds. Yolanda Clemente San Román, Nicolás bas Martín, Zaragoza, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2017 (... in culpa est, 3), 213 p.**

A kiadó jegyzetén kívül hét tanulmány foglalkozik a spanyol könyv kereskedelmének szempontjaival a késő középkortól a 19. század első harmadáig. A tanulmányok átfogóak, elméleti jellegűek, vagyis nem csupán egyes esetekre koncentrálnak az általános tanulságok levonása előtt. A spanyol könyvkiadás az Ibériai-félszigeten komoly ellenőrzés mellett bővült (volumenében éppen úgy, mint tematikájában, és közben – az inkvizíció tevékeny közreműködésével – kialakult a spanyol irodalmi nyelv). Az 'editorial' jellegű bevezetés Manuel José Pedraza Gracia tollából ezt a jelenséget kíséri végig a jelzett időszakot tekintve. Az egyes tanulmányok reflektálnak is megállapításaira, néhol kiegészítik, néhol vitatkoznak vele. Külön olvashatunk a hórás könyvek kereskedelmi lehetőségeinek változásairól a kéziratos világból a nyomtatottba való átmenet idején (Francisco J. Docampo Capilla), a magánkönyvtárak kialakulásáról, az magánszemélyek közötti könyvforgalomról kapunk képet 16. és 17. századi példákon (Camino Sánchez Olivera), majd Trevor Dadson mutatja be a szórakoztató könyvek piacát a 17. századi spanyol területeken. A három utolsó írás a spanyol könyvkereskedelem egyes fejezeteiről szól, különböző források elemzésével. Így a kiadói és aukciós katalógusok (Yolanda Clemente San Román), kiadói levelezés (Alberto Gamarra Gonzalo) kerülnek terítékre, illetve a 18. századi londoni és párizsi könyvpiacra kerülő spanyol könyvekre vonatkozó vegyes források (Nicolás Bas Martín). (Itt nagyon hiányzott nekem egy fejezet a prágai és a bécsi spanyol könyvpiacról, hiszen a Habsburg Birodalom központjaiban ez ismert jelenség – no meg, ha már nemzetköziség, és ugye egy Európa ... még a Közös Piacnak [= EU] is tagja Ausztria és Csehország.) A kötetben Carlos Clavería Laguarda egy érdekes kísérletet tesz arra vonatkozóan, hogy a különféle Suetonius *De vita caesarum* munkájának kiadásai kereskedelmi értéke miként változott a szöveg filológiai kiadója (pl. Giovanni Baptista Cesario, Erasmus, Beatus Rhenanus), a kiadó (Aldus, Frobenius), illetve az ajánlásban szereplő személyek (pl. a száz Bölcs Frigyes, stb.) ismertségének és elismertségének függvényében.

Doce siglos de materialidad del libro, Estudios sobre manuscritos e impresos entre los siglos VIII y XIX, dir. Manuel José Pedraza Gracia, eds. Helena Carvajal González, Camino Sánchez Oliveira, Zaragoza, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2016 (... in culpa est, 4), 606 p.

Napjainkban ez a leginkább felkapott téma: a könyv tárgyiasulásának és tárgy jellegének a története. Abban az értelemben, hogy az íráshoz, és a könyv előállítása során használt anyagok, az előállítás technológiai és technikai, továbbá esztétikai előállításának vizsgálatával mondunk újat akár a szöveg terjedéséről, vagy éppen egyes technológiák vándorlásáról. Zaragozában 2016 szeptemberében szervezték a második *Congreso Internacional sobre el Libro Medieval y Moderno*-t (az első anyagát a *Titivillus* 2015. évi kötetében adták közre), így az 'editorial'-t követő 33 tanulmány alapja az ott elhangzott előadások. Persze a sok tanulmányt tartalmazó kötet címe és tartalma, mint nagyon sok esetben, most is eltér egymástól. A kongresszus egy adott baráti kör találkozója (mint általában), és mindenki arról beszélt, amivel éppen foglalkozott. A kötetben két francia, két olasz nyelvű, és egy portugál előadás is helyet kapott, minthogy a találkozó nemzetközi volt.

Természetesen minden szerző megindokolja, miként kapcsolódik a saját könyvkiadásról, könyvkereskedelemtől, vagy könyvtárak tartalmi összetételének változásairól szóló előadása a könyv, „mint tárgyiasult, kulturális tárgy” *materialitásához*, valójában azonban kevés előadó foglalkozott a könyv anyagának fizikai összetételével. Persze kifejezetten ilyen témájú tanulmányokat is olvashatunk a kötetben. A könyvkötés történetéből több, a kötés anyagának változásáról szóló írás a középkori textilkötésektől (Laura Rodríguez Peinado), a 18. századi bibliofil egyedi kötés megoldásokig (Yohana Yessica Flores Hernández), vagy a nyomtatott könyv anyagi, technikai megoldásairól a nyomdászat felfedezésétől annak iparosításáig. Olyan esettanulmányokkal, amely például Ovidius *Metamorphoses* című művének változatait a megvalósítás technikai megoldásai szerint mutatja be egy 19. század eleji kiadás kapcsán (Patrícia Meilán Jacome).

Sandra Establés Susán, Diccionario de mujeres impresoras y librerías de España e Iberoamérica entre los siglos XV y XVIII, Zaragoza, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2016 (... in culpa est, 5), 578 p.

A nyomdászok korán haltak. A folytonos ólommal való munkálkodásnak is köszönhető volt ez. A nyomdák, sokszor a kiadók is, a feleségekre szálltak, és az új férj vitte tovább a vállalkozást. Persze sokszor az asszonyok is. Sandra Establés Susán nem egyszerűen monografikus feldolgozását adja a címben szereplő témának, hanem egy prozopográfiát tartunk a kezünkben. Először évszázadonként bemutatja a szerepelőket, az asszonyok kiadói stratégiáját, és munkájuk láthatóságát, majd ez után következik az adattár az életrajzokkal. A kötet függelékében pedig 15 kiadó család genealógiai táblázatán keresztül is megmutatja, hogy mely korszakokban vitték tovább az üzletet a család nőtagjai.

Carlos Clavería Laguarda, Los correctores: tipos duros en imprentas antiguas, Zaragoza, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2019 (... in culpa est, 6), 153 p.

Az általános könyvtörténeti egyetemi kurzusokon is tanítjuk, hogy a 'corrector' a korai nyomdákban a legnagyobb tudósok közül került ki. Munkája egy-egy jól megőrzött kiadói levéltár anyagából pontosan leírható. Sok szövegkiadás pontossága köszönhető nekik, hiszen sokszor a kortárs szerzők stílusán is változtattak, amellet, hogy nyelvi hibáikat kijavították. De a 'corrector' munkája minden máshoz kötődött egy nyomdában (szerző, vagy szövegválasztásban a kiadó, majd a betűmetsző, a szedő, a nyomómester). Így, Clavería Laguarda kismonográfiája a teljes nyomdai munkafolyamatot leírja, persze a szöveg 'corrector'-a szempontjából. Kiadványa és szerzője válogatja,

de ő, már az első döntéseknél is jelen kell, hogy legyen, és volt is, ahogy a szerző történelmi példákkal bizonyítja. Ha egy Rotterdami Erasmus dolgozik Frobeniusnak, és éppen Juan Luis Vives szövegét adják ki, akkor Erasmus és Vives levelezése egy-egy szöveghely helyessége kapcsán filológiai történeti pillanat. Ha ókori szerző kiadását javítja a 'corrector', ő maga is sajtó alá rendező, összevet ('collacionál') különböző szövegváltozatokat. Egy kortárs szerző művét ugyanakkor sokszor nem összeolvasta a szedést ellenőrző személy, hanem fejből olvasta, és adott esetekben belejavított a szövegbe a szerző megkérdése nélkül is. Az idő előrehaladtával, ahogy a könyvek kiadására többféle szakma szakosodott, és elvált a kiadó a nyomdától, a kiadó a kereskedő cégtől, a 'corrector' munkája a nyomdában már nem ugyanazt a felelősséget igényelte, és már a 17. századtól sok helyen nem képzett, önálló alkotásra is képes értelmiségieket alkalmaztak. (Mára addig „fejlődött” az emberiség, hogy a kiadóknak szerkesztője sincsen, nem hogy korrektora – biztosan ez is Titivillus műve.)

Representatividad, devoción y usos del libro en el mundo Medieval, ed. Helena Carvajal González, Zaragoza, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2019 (... in culpa est, 7), 147 p.

A nyolc tanulmányt magában foglaló kötet jól mutatja a spanyol középkori könyvművészet és könyvkultúra gazdag forrás ellátottságát, és hatalmas szakirodalmi örökségét. A 9. századtól a 'reconquista' lezárulásáig tartó időszakból hoznak példákat a szerzők. A könyv értékét többféleképpen körbejárják: a vételártól kezdve a használati, illetve az erkölcsi, a nevelő (didaktikus), illetve szellemi értékig. Az ibériai félsziget középkori liturgikus hagyományának áttekintése is megtörténik (Mercedes López-Mayán), hiszen – és utaljunk ismét Titivillus őrdögi eszközének, az IT technológiának előnyeire – ma, a szétszóródott korabeli kódexanyag áttekintése már lehetséges, vagyis teljes földrajzi régiók liturgikus hagyománya írható le úgy, hogy hasonlítható más régiókéhoz. (Magánvéleményem, hogy ha ma az „Euro-regio” fogalma földrajzilag a középkori liturgikus régiókat fedné le, közelebb jutnánk – a talán komolyan csak kevesek által vágyott – Európához. Elkerülhetnének az olyan bornírt jelenségeket, ahol mondjuk Trier nem Luxemburggal egy Euro-regióhoz tartozik, no meg, megakadályozható lenne, hogy kisebbségeket a régiónkénti 20% alá szorítással 19. századi viszonyok közé kényszeríthetnek [mint a demokratikus Szlovákiában, vagy Romániában] – a könyvtörténet is tanít.) Részben a liturgiátörténethez is kapcsolódóan figyelemre méltó a monasztikus élet szókincse változásának bemutatása (Elisa Ruiz García). A középkori könyv ikonografikus jellemzői örökzöld téma a művészettörténészeken kívül az olvasás történetét kutatóknak is. A kötetben két tanulmány is foglalkozik ezzel, részben időben elválva – 9–10. század: Vincent Debais; 12–15. század: Helena Carvajal González –, részben tematikusan, hiszen amíg előző a szöveg szereplőinek vizuális megjelenítésében rejlő kulturális üzenetekről értekezik, utóbbi a képnek a kegyességi értékeit vizsgálja, vagyis az elemi olvasási készséggel rendelkező, vagy akár az olvasni tudó híveknek a lelki elmélyülésére gyakorolt hatást.

La fisonomía del libro Medieval y Moderno, entre la funcionalidad, la estética y la información, dir. Manuel José Pedraza Gracia, eds. Camino Sánchez Oliveira, Alberto Gamarra Gonzalo, Zaragoza, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2019 (... in culpa est, 8), 556 p.

Egy újabb nemzetközi konferencia anyaga, 38 tanulmány. Egy angol, egy mexikói, kettő olasz, de tematikájában még néhány olasz párhuzam, egy holland és egy dél-németalföldi. Úgy a könyv arculatának vizsgálata, mint annak funkcionalitása könyvtárnyi szakirodalmat tud magáénak. Mégis Pedraza Gracia kollégánk milyen új programelemekkel hívta össze a találkozót? Erről az 'editorial' jellegű bevezetésében ír. Kiinduló-, és következetes nézőpontja a könyv értéke, és ez esetben tartalmi értéke, még akkor is, ha a könyv „kinézete”, például díszítettsége az anyagi, pénzbeli érték-

ket is meghatározhatta. Alapvetően a használhatóság és az esztétikai elemek, mint érték az, ami őt, és ezzel a konferencia szereplőit érdekelte. Eset-, összefoglaló-, illetve elméleti írások is találhatók a kötetben, a korszakok arányait tekintve harmada középkor és kéziratosság, harmada korai nyomdászat, majd harmada a már fejlett nyomdatechnika időszaka, a 19. század első évtizedéig. Nem csupán a luxus kivitelű, gazdagon díszített kódexekkel találkozunk, kifejezetten tanulságos Jorge Jiménez López írása a középkori iskolai könyvek formavilágáról (szövegtükör, jegyzetek, kommentárok helye, illusztráció). A középkori kéziratok képeinek elhelyezése, formák és ezek funkciói kérdéskör elméletileg Michelle P. Brown foglalja össze (angolul). De tartalmilag hihetetlenül gazdag a kötet, a kora újkori képversektől a nyomtatott liturgikus könyvek képi világának elemzéséig. Természetesen számos tanulmány érinti a szövegtükör kialakításának a fontosságát ('mis en page'), a betűk formavilágát, a kezdőbetűk esztétikai megalkotását. A 16. századi könyvre vonatkozó ismeretek elméleti összefoglalásának feladatát Manuel José Pedraza Gracia tekintette át, persze a spanyol könyvekre koncentrálna. A kötetéstörténet sem maradhatott ki a témák közül, különös hangsúllyal a külső tulajdonjegyek ('supralibros') szerepére, és persze eljutunk a 18. század betűművészetének nagyságaihoz, igaz jobbára Bodoni a főszereplő (Pedro M. Catedra, Andrea De Pasquale).

A könyvtörténetről, azt hiszem, régóta európai szinten gondolkodnak Európában (és nemcsak a Közös Piac területén). Lassan a közép-európai régió nemzeti könyvtörténetírásainak eredményei is nyomot hagynak a nyugati rész szakembereiben. Nagy reményink azért ne legyenek. Viszont az itteni gondolkodás igyekszik követni, akárha divatszerűen csak, a nyugati szakirodalmi trendeket. A *Titivillus*, mint folyóirat, és vele párhuzamosan „*A Titivillus könyvei ... in culpa est*” modellt már Magyarországon is bevezettük, hiszen a Magyar Könyvszemle mellett útjára indítottuk a Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület füzetei sorozatot. Zaragozai kollégáink ezt persze nem ismerik, így nem mi adtuk az ötletet nekik.